

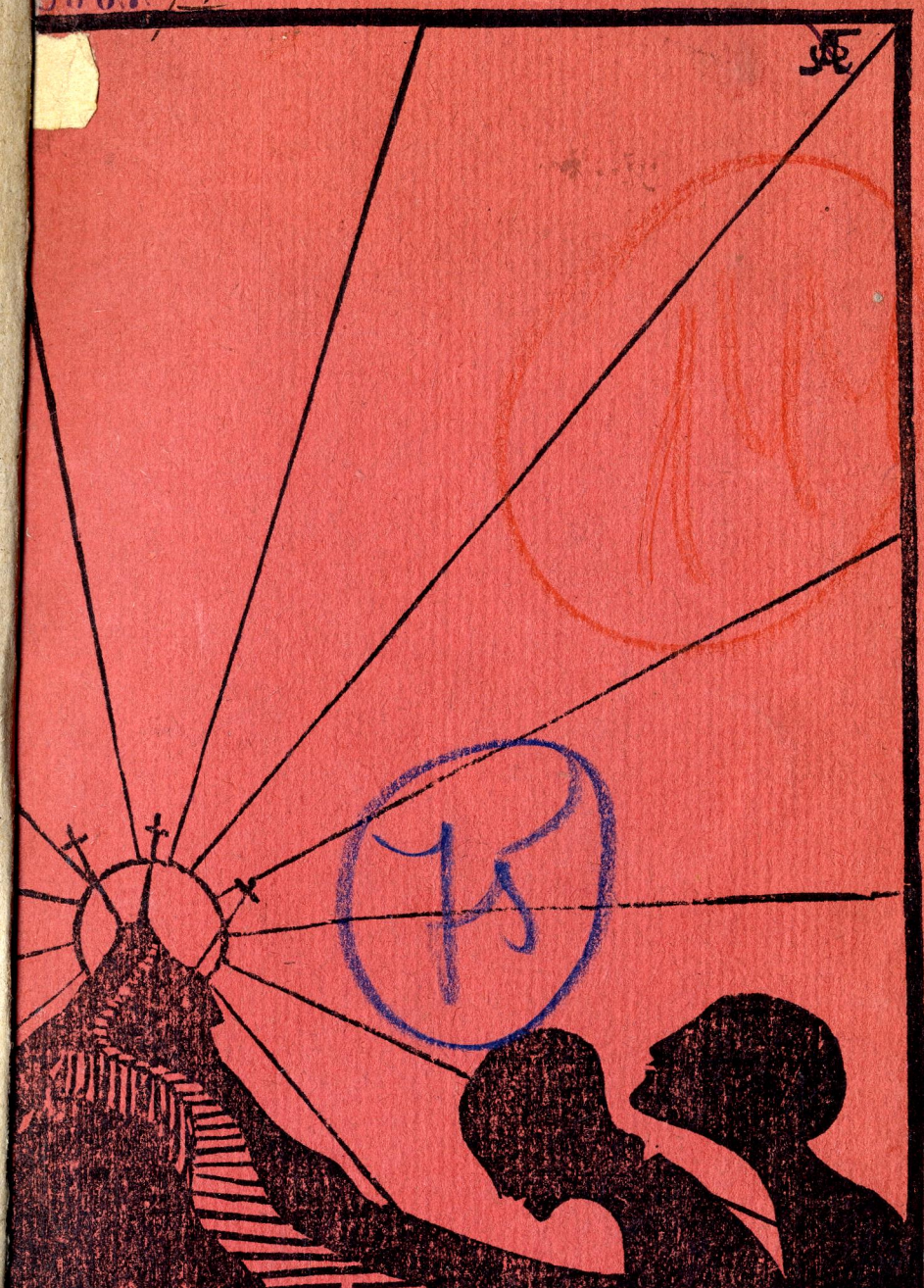
І. Зубенко

Лицарі і мученики

0002 / I

~~1971~~

35

ИЩАЮТ МУЧЕНИКИ

04.

06.10

~~39.565~~

І. Зубенко.

Високодостойному Панові
рові Володимирові

Дорошенкові

на знак глибокої

НАШІ пошани.

Гурбес

24/IX 1924 р.

Лицарі й

мученики.

е. дов. об.
16(16) - 1940 р

~~XXXXX~~ / I

ЗБІРКА ПЕРША.

Видання Культ.-Осв. відд. 3 Зал. див.

КАЛІШ. 1922 р.

Друкарня Культ.-Осв. відділу III Залізної дивізії.

З М І С Т.

I. Лицарі й мученики Залізної дивізії:

1. Хорунжий Величко	—	—	—	—	—	—	1
2. Сотник Кривушенко	—	—	—	—	—	—	2
3. Борис і Олександр Перепелови	—	—	—	—	—	—	3
4. Підхор. Карачевців Іван	—	—	—	—	—	—	4
5. Поручн. Дубельський	—	—	—	—	—	—	5
6. Поручн. Пересада Хведір	—	—	—	—	—	—	6
7. Козак Туриків Микола	—	—	—	—	—	—	7
8. Сотник Сіренко Лукіян	—	—	—	—	—	—	8
9. Козак Костилів	—	—	—	—	—	—	9
10. Чотовий Федот'єв Петро	—	—	—	—	—	—	10
11. Бунчужний Басів Грицько	—	—	—	—	—	—	11
12. Хорунж. Карпенко Микола	—	—	—	—	—	—	12
13. Коз. Семен Нескоромний	—	—	—	—	—	—	13
14. Чот. Поліщук Мирон	—	—	—	—	—	—	14
15. Поручн. Шелестюк Яків	—	—	—	—	—	—	15
16. Козаки: Заремба Волод. і Лашук Степ.	—	—	—	—	—	—	16
17. Хор. Назарчук	—	—	—	—	—	—	17
18. Коз. Крисальний Дмитро	—	—	—	—	—	—	18

II. Інших частин:

19. Сотн. Губаревич Іван	—	—	—	—	—	—	19
20. Браговбивець Горбатюк Павло	—	—	—	—	—	—	20
21. Підхор. Хомяк Антін	—	—	—	—	—	—	21
22. Полк. Черниця Павло	—	—	—	—	—	—	22
23. Коз. Г. Дзюба і П. Пугач	—	—	—	—	—	—	23
24. Сотн. Вержболович	—	—	—	—	—	—	24
25. Андрій Бесарабко і Василь Олексієнко	—	—	—	—	—	—	25
26. Повстанець Вдовиченко Назар	—	—	—	—	—	—	26
27. Ройовий Ліпінський Микола	—	—	—	—	—	—	27
28. Полк. Ашимів, сотн. Матюшенко, Григоренко і Древинський	—	—	—	—	—	—	28
29. Хор. Абрамович Василь	—	—	—	—	—	—	29
30. Коз. Пасічниченко Данило і інші	—	—	—	—	—	—	30
31. Іван Грецько і Михайло Любомудрий	—	—	—	—	—	—	31
32. Сотн. Черня Павло	—	—	—	—	—	—	32
33. Хор. Арестидів Веніамин	—	—	—	—	—	—	33
34. Сот. Кармелюк	—	—	—	—	—	—	34
35. Доктор Сушко Христина	—	—	—	—	—	—	35
36. Повст.—Сот. Піддубний Арефа	—	—	—	—	—	—	36
37. Чот. Савчук Олекса	—	—	—	—	—	—	37
38. пор. Лялін Павло	—	—	—	—	—	—	38
39. полк. Куликівський	—	—	—	—	—	—	39
40. Сотн. Рудик Дмитро	—	—	—	—	—	—	40

Передмова.

Чотири роки тяглася збройна боротьба молоді української армії з ворогами, що напесідали з усіх боків на молоду ж Українську Державу...

Революційна хуртовина, яка перенеслася над краєм, доння розхитала промисловість, сільське господарство і т. д., економічний стан був тяжкий; транспорт—в гіршому вигляді... Безліч політичних партій ворогували поміж собою, і громадська опінія ще не знаходила загального напрямку. Національна свідомість народу тільки пробуркувалася...

В таких умовах, а до того—з поганою зброєю, часом без огнегальних припасів, з неналагодженим харчовим апаратом, без одягу, часом без заплілля боролася українська армія з ворогами, що були в усіх відношеннях сильніші за неї... І тільки безмірна любов до Батьківщини, відданість ідеї визволення Рідного Краю давали всякам силу перемагати такі труднощі, які здавалися непереможними...

Скільки лицарських вчинків зроблено за цей час!.. І скільки невідомих могилок розкидано по наших просторах!.. А в цих могилах поховано тих, ким мусить пишатися нація...

Отже, маючи де-який фактичний матеріал, я хочу ознайомити ширші кола нашого й чужого громадянства з нашими лицарями й мучениками, про яких пам'ять мусить перейти наступним поколінням. Тим більше, що до цього часу в цьому напрямку зроблено дуже мало.

Звертаюсь до всіх, хто знає про лицарські вчинки або про мученицьку смерть наших героїв—подавати відомости до мене, для складення наступних аналогічних збірок... Хто може додати подробиці або виправити мої помилки, ласково прошу це зробити. За матеріяли та вказівки буду дуже вдячний. Висловлюю свою щирю подяку всім, хто подав мені матеріал для першої збірки і з окрема—п. А. Коршнівському.

19/IV 1922 р.

І. Зубенко.

Каліш, табор ч. 10.

Культ.-Осв. відд. 3 Зал. дивізії.

Хор. Величко.

Всім відомі бої Залізної дивізії з денікинцями в жовтні 1919 р. Блискучі перемоги одержала дивізія в районі Тростянець-Бершадь-Генрихівка.

Але ворог напосідав на інші частини армії У.Н.Р., що оперували в районі Тульчина—і 3 Залізну див. кинули в цей район на допомогу.

Успішний був наступ на Тульчин, але трагічно закінчився наступ 9 Стр. полку на с. Клебань.

Завдяки неправдивим інформаціям, що були одержані від частин, які заступала 3 дивізія, 9 Стр. полк попав у критичне становище. По цих інформаціях с. Клебань займав український кінний полк—і 9 Стр. полк пішов туди без мір охорони. Але в селі була ворожа кіннота. Зав'язався впертий бій на вулицях.

Хор. Величко з Буковинського курня 9 Стр. полку приймав жваву участь в цій бою... На нього напали два ворожі салдати. Стрілом з карабіну хор. Величко забив одного, але другий вилетів з рук Величка його зброєю...

Зав'язалася боротьба за рушницю.

Переважаючи ворога фізичною силою, хор. Величко переміг його: вилетів назад свій карабін і тут же застрілив його. Але підоспів на допомогу ворожий кіннотчик... Набоїв у рушницю в хор. Величка нема, відбивався скільки міг рукопаш, але все ж ворожа шабля перемогла: славною смертю пав 20 жовтня 1919 р. на вулиці с. Клебані один із найщиріших синів України.—Небіжчик походив з с. Вилавче, на Буковині.

Сотник Кривущенко.

В 1919 р. в середніх числах липня місяця в бою з більшовиками біля села Вербове (район ст. Вапнярки) був забитий сотник Кривущенко...

Небіжчик служив у 7 Синьому полку й командував 1 сотнею, яка складалася переважно з так званих „Низових козаків“, що були прилучені до полку в м. Скалі.

Маючи сотню невеликого складу, сотн. Кривущенко брав ворога рішучістю й смілістю...

Так і біля с. Верbove, коли більшовики почали наступ зі сходу і вже захопили край села, сотн. Кривущенко, будучи на північних височинах від села, пішов у атаку.

Козаків у сотні було мало (до 30), а тому він рішив брати ворога на переляк. Зібравши свій дрібочок козаків, сотн. Кривущенко вдарив на ворога з флангу і вигнав його з села (ворога було більше „баталіона“, тоб-то до 1000 вояків); але сам був забитий ворожою кулею, знаходячися в першій лаві...

Борис і Олександр Перепелови.

Гімназіяльні учні, з повітового міста Л. на Полтавщині. З часів розпочаття боротьби з більшовиками-москалями приймали уділ в ній, входячи до складу різних українських відділів, починаючи з охоронного курія м. Л. в 1918 р.

В 1920 р. належали до складу кінного полку Фролова 3-ої Залізної дивізії і приймали участь у всіх акціях цього полку...

11 листопаду 1920 р. під час відвороту Армії У. Н. Р. кінний полк Фролова був розпорошений в районі м. Вендичан на Поділлі... До цього містечка й тікали три вояки: брати Перепелови—Борис і Олександр і Кулінський...

Тікали хутко... От кінь Олександра спотичнувся і юнак випав з сідла... Почали ловити коня, але це їм не вдається, а ворог наближається. Борис пропонує братові сідати на його коня... Вдвох на одній коняці вони тікають ще трохи... Біля самого м. Вендичани затятий кінь їх остільки знемігся, що далі бігти вже був не в силі...

Що робити?..

Виникає необхідність кому-небудь з них злізти, бо обидва можуть загинути....

Олександр зіскакує з коня.

Ворог—недалеко, бачить цю картину... Бачить і юнак ворога, але його ділання рішучі, спокійні... трохи нервові...

—Ну, Борисе, прощай!..

Олександр рішуче наставляє дуло карабіна собі проти серця: сухий звук стрілу—і увірвалася нитка життя молодецької хвітки, що прагнула до сонця, до волі...

Здрігнулися й поблідніли Борис і Кулінський, але робити вже нічого... Тікають далі...

Врешті вони за містечком ховаються в лісу... Тут нерви Бориса не витримують і він падає непритомний...

Відпочивши, мандрують далі, щоби з'єднатися зі своїми, але це їм не вдається, і вони попадають до полону... Потягом везуть їх день, два... Зупинилися на ст. Рахни. До полонених ніхто не з'являється, тільки два червоноармійці (по одному з кожного боку вагона) вартують їх...

Кулінський пропонує тікати. Відважилосся лише 8 вояків... Першим вискочив Кулінський, за ним Борис Перепелів і інші...

Починається стрілянина... Падає якийсь старшина... Падає й Борис Перепелів... Утік лише Кулінський... Він і приніс вістку про трагічну загибель двох братів—Юнаків, що славно боролися й славно загинули, як вечірні жертви на вівтарі Батьківщини...

Підхорунжий Карачевців Іван.

Середнього зросту, чорнявий, кучерявий—він користувався загальними симпатіями 2-ої сотні 22 стр. курія 3 Залізної дивізії Фяховець-кулеметчик, він завжди в першій лаві і з „люїсом“ і з важким кулеметом...

В знаменитій атаці Ново-Ушицького лісу 5-го жовтня 1920 р. був у першій лаві. Дістав дві рани: в ногу і в шию. Рани тяжкі... Непритомного його віднесли до Ново-Ушицької лікарні...

Листопадові події... Відворот... Остільки несподіваний, що запілля не встигло перевести евакуації... Карачевців залишився в руках „культуртрегерів“ 20 віку... Довідався ворог, що Карачевців—„петлюровець“ і... Його, майже непритомного, виволокли на дві лікарні і порубали шаблями на кавалки...

Ні стону, ні плачу ворог не почув...

Так умірають за ідею!..

Поручник Дубельський Генрик.

Поручник Дубельський Генрик—бувний оберляйтнант австрійської армії. Під час формування українських січових стрільців в австрійській армії, вступив до одного з полків, в якому й прослужив майже 4 роки, беручи уділ у всіх походах і боях...

В надніпрянській армії служив з січня 1920 р., в 21 курії 3 Залізної дивізії...

Під час упертих боїв на р. Стрипі біля м. Бучача в липні 1920 р. відзначився своєю надзвичайною відвагою... В бою 24 липня біля с. Жигни, при атаці висоти перший кинувся вперед на шанці ворога під дужим рушничним і кулеметним вогнем. Його приклад, його гучне „Слава!“ захопило стрільців. Атака була стихійна. Ворог залишив шанці... Але підійшли ворожі резерви, повели контр-атаку...

На велике нещастя, ворожа куля забила пор. Дубельського. Сотня захвилювалася і відійшла, не взявши тіла лицаря...

Пор. Дубельський—по національності—жид, але душею й серцем почував себе українцем... Своєю смертю він доказав, що і жидівський народ здатний до самопожертви на користь Батьківщини...

Небідчик походив з м. Дорогобича в Галичині.

Поручник Пересада Хведір.

Червень 1920 р. 3 Залізна стр. дивізія займала фронт біля сел: Тропова, Лозова, Канатківці, Івашківці і др. на Поділлі.

7 стр. бригада—на лівому крилі дивізійного відтинку, проти м. Шаргорода. Лівіше польські частини...

23 червня о 11 год. ранку до штабу 7 бриг. було приведено двох ворожих кіннотчиків, які перейшли на наш бік... Від них командір бригади полк. Шандрук довідався про розполог ворожих частин, резервів, гармат і т. д. Перебіжчики повідомили і про підступи...

Увечері того ж дня полк. Шандрук зібрав до купи всю кінноту бригади, а також 19 і 21 піші куріні—і, лишивши на старих позиціях заслону із обозних, штабових і т. под. „всяків“, чекав ранку, щоби перейти в наступ...

Козаки жартували:

—От тепер вже задамо большевикам перцю!..

На фронті тиша... Де-коли тільки сочно зацокотить кулемет і замовкне... Та наче несподівано навіть для себе ревне гармата, злякається, що порушила нічну тишу, й затихне.

На світанку командір бригади поблагословив вояків і зі словами: „З Богом!.. Вперед!..“, наказав рушати...

В голові відділу—кіннота...

На правому крилі, на межі з участком 8 стр. бригади знаходився місток через маленьку річку, що була перед фронтом... Через цей міст перейшов відділ і попрямував обходом на с. Шаргородську Слобідку...

Вже зовсім стало видно, коли відділ наблизився до села. Піхота розсипалася в лаву й почала наступати на ворога (з запілля), а кіннота з вигуками „Слава!“ кинулася до села, де були обози й гармати... Було відомо, що гармати знаходилися біля цвинтаря; туди й направилася лавка.

Пор. Пересада виділився з лави і перший доскочив до батареї...

Одразу в вічі кинувся кулеметчик, який сидів на тачанці за кулеметом і вже готовий був відкрити вогонь по кінній лаві, що наближалася з криками. „Слава“...

Пор. Пересада оцінив небезпеку. Блиснула шабля—і кулемет став безпечним... Червоні командіри та їздові сідали на коней, щоби вивезти гармату (була тільки одна). Пор. Пересада зарубав першого їздового, і рух припинився... Все це зробилося в один мент... Червоні не встигли й оглядітися й розміркувати, як вже наблизилися й решта кінноти—і почалася рубка ворога...

Коли трохи втихомирилося—почали шукати другої гармати... В сусідній вулиці знайшли її, чотири фіри з гарматними набоями і кухнею... Порубали ворога, а „воєнкома“ тієї батареї захопили

живим... Потім приєдналися до піхоти й почали наступати на ворога (повертатися до-дому).

Ворог не витримав, подався вбік: прохід—вільний...

По дорозі до с. Івашківці бригаду зустрів к-р дивізії ген.-хор. Удовиченко й дякував за добре виконане завдання.

В цім бою було взято такі трофеї: 2 легкі гарматі, 36 коней, дві тачанки з кулеметами, 4 фіри з гарматними набоями, кухню і де-кільки полонених...

II.

Пор. Пересада брав участь у розвідці в запілля большевиків 27 серпня 1920 р. відділу, який складався з 13 козаків і старшин і який в м. Монастирисько захопив величезний ворожий обоз II ладу...

Брав участь в бою з большевиками в запілля у них біля с. Андріївці, де було захоплено до полону одну „роту“ 361 сов. полку...

3-го жовтня 1920 р. після захоплення м. Нова-Ушиця наше військо продовжувало наступ. Пор. Пересада, будучи начальником роз'їзду, посувався слідом за большевиками і, виявивши, що ворог зайняв позицію на околиці лісу, що на схід від міста, розгорнув свою чоту в лаву і наступав далі з метою виявити численість ворога.

Коли віддаль між лавою й лісом значно зменшилася, ворог відкрив дуже сильний рушничний та кулеметний вогонь... Козаки захвилювалися, місцевість була абсолютно відкрита: жадного горбика або куша... Почали відходити... Пор. Пересада відходив останнім, жартував з козаками, заспокоював і не давав їм скупитися, щоби уникнути зайвих втрат...

Це йому вдалося, але сам він звернув на себе увагу ворога, який переніс на нього свій майже весь вогонь... Тут пор. Пересада був тяжко ранений у живіт... Непритомного його перенесли до Ново-Ушицької лікарні...

Того ж дня большевики перейшли в контр-наступ і зайняли м. Нову-Ушицю... Вже по вулицях точився бій, коли до лікарні під'їхала тачанка з де-кількома козаками, які під обстрілом вивезли пор. Пересаду, майже вирвавши з большевицьких рук,—і, відстрілюючись, вивезли його... Пор. Пересаду козаки дуже любили...

5-го жовтня 1920 р. м. Нову-Ушицю ми захопили знову...

Козак Тупиків Микола.

28 серпня 1920 р. одна гармата 1 батареї 7 гарм. курія З Залізної дивізії стояла на позиції на захід від с. Комарівка (район м. Нижньова)...

Увечері ворожа піхота пішла в наступ на село, потиснула нашу піхоту і захопила більшу частину села. Наші піші відділи відступили до західних горбів... Гармата відкрила вогонь по ворогові, але останній уперто посувався вперед... От вже й наща лава недалеко від гармати, от вже в де-кількох сажнях. Ворог з близької віддалі обстрілює гармату; вогонь його остільки сильний та влучний, що праця біля гармати неможлива. Одначе рівновага, повна свідомість важливості менту не покидала наводчика—козака М. Тупикова. Він провадить остільки хуткий та влучний вогонь, що лави ворожої піхоти не витримують, залишають село й припиняють наступ на цьому відтинку...

Піші частини оправилися, впорядкувалися—і небезпека бути скинутими в Дністер минула.

Завдяки мужности й спокою коз. Тупикова—і піхота не понесла втрат, і батарея не позбулась своєї гармати.

II.

В боях біля с. Філянівка, що коло м. Нова-Ушиця, 4 жовтня 1920 р. дві батареї 7-го гарматного курія (1-ша та 2-га) попали під такий дужий вогонь важкої ворожої артилерії, що працювати було майже неможливо. Гранати падали біля самих гармат.

Друга батарея і одна гармата першої—припинили вогонь, і їхня обслуга заховалася в шанцях, що були біля гармат. І тільки друга гармата першої батареї, з наводчиком М. Тупиковим, як і раніше, інтензивно продовжувала стрілянину... Один ворожий знаряд розірвався в 4-х кроках від гармати—і хороброго козака врятувало тільки те, що він укрится за щитом. Одначе Тупиків не припинив стрільби—і завдання, покладене на нашу артилерію, було доцільно виконано.

III.

З боях біля с. Струга, (район м. Нова-Ушиця) 13 жовтня 1920 р. по ходу боя треба було гармату поставити на відкриту позицію. Це була гармата Тупикова. Вона остільки успішно виконувала своє завдання, що ворог звернув на це увагу і вогонь кількох батарей переніс на неї... Знаряди падали біля гармати... Обслуга кинула її, їздові не відважилися подати передок. І тільки коз. Тупиків, хот. Ф—в і к-р батареї підп. Т. з великими труднощами врятували гармату.

При останньому листопадовому відвороті коз. М. Тупиків був тяжко ранений біля с. Борщівка і залишився в запіллі ворога.

Сотник Сіренко Лукіян.

Сотник Сіренко Лукіян Хведорович походив з Херсонщини. В 1907 р. скінчив гімназію і вступив до Одеського університету на правний факультет...

Під час світової війни 1914-1918 р. скінчив Київську Миколаєвську військову школу... Весь час був на фронті, двічі ранений... Під час революції спочатку українізації війська вступив у одну з українізованих частин...

В 1920 р. у м. Кам'янці спочатку формування 1-го Рекрутського полку сотник Сіренко вступив до складу цього полку на посаду командіра сотні...

При формуванні 7-ї (4-ї) стр. бригади 3-ї Залізної дивізії, 1-й Рекрутський полк влився весь цілком в неї... Сотн. Сіренко став командіром 1-ї сотні 19 (10) стр. курія...

В перших числах червня місяця 1920 р. 7 бригада виступила на фронт в напрямку Вапнярки.

Після прориву польського фронту кіннотою Буденного польська і українська армії почали відворот на захід...

Українська армія відходила з упертими боями... Під час цих боїв відзначився сотн. Сіренко своїм умілим керуванням сотнею, своєю рівновагою, мужністю й спокоєм під самим сильним вогнем ворога... Це мало величезний вплив на козаків...

В початку липня, укр. армія займала позиції по західньому березі Зоруча. 7 стр. бригада була на відтинкові сел: Іванківці-Сидорова, 19 стр. курінь—спереду с. Сидорова. 12 липня більшовиками перейшли р. Збруч. 7-й бригаді наказано було ліквідувати прорив.

Командір курія послав сотн. Сіренка з 1-ю сотнею від нашого правого крила до Збруча (в обход лівого крила ворога) з метою відрізати від річки... Друга сотня почала наступ просто... Але наша кіннота, що була попереду, не витримала й почала відходити... Друга сотня також відійшла...

В цей мент ворожа кіннота побачила 1 сотню, яка виконувала своє завдання й посувалася вперед, в обход ворогові... Вона обскакала сотню з її лівого крила й почала рубати...

Бачучи не рівні сили, сотн. Сіренко почав відходити з боєм... Багато козаків було порубано, але сотн. Сіренко не здавався. Зібравши біля себе маленьку жменьку козаків, він відстрілювався до останнього набоя.. Не стало набойів... припинилася стрільба... Наскочив ворог і порубав на кавалки сотн. Сіренка та 7 козаків, що були біля нього...

Козак Костилів.

При осінньому наступі 1920 р. армії У. Н. Р. район м. Нової-Ушиця, на шляхові З Зал. стр. дивізії особливо відзначився упертостю боїв.

Мінківці, Філянівка, Нова-Ушиця, Щербівці, Струга, Заміхів, Бахтин і т. д.—все це свідки завзятих бійок... Яри, горби, ліси—сприяли і наступові і обороні...

Вся кіннота дивізії була в роботі. Обходи, кінні атаки, переслідування...

Кінна сотня штабу дивізії 19 жовтня завзято атакувала ворога, що тримав позиції біля с. Бахтина.

Під час атаки козак Костилів якось відбився від своєї сотні... Воно це й не дивно, бо місцевість біля Бахтина особливо нерівна й лісиста.

Блукаючи по лісу, коз. Костилів запрямитив обоз. Придивився, прислухався—„товариші“...

Не вагаючися довго—„слава!“...

От стоїть гарний „екіпаж“; біля нього чепурно одягнений „товариш“. Блиснула шабля—„товариш“ повалився...

—Хто це такий?

—Командір бригади,—перелякано відповідають обозні..

—Ну, збирайся... Хутко... Зброю на одну фіру...

Підвід 15 обозу, з десятком полонених червоноармійців, зброя—от здобич козака Костишева, яку він доставив до розташування своєї частини.

Чотовий Федот'єв Петро.

20 липня 1920 р. на фронті біля сел: Сидорово-Васильків на Збручі ворог повів наступ. Прорвавши фронт, він розпорошив нашу піхоту і вже сунув свої лави на 1 батарею 7 гарм. курія, що стояла на цьому участку... На жаль, зв'язок батареї з обсерваційним пунктом уірвався— вона лишилася без керівництва... Вогонь припинився...

Ворог вже недалеко; з близької віддалі обстрілює батарею. Але тут раптом керування нею обняв чотовий Федот'єв Петро...

—Картечі.. Перша—вогонь!.. Друга!..

Завила картеч. Здрігнули ворожі лави й подалися назад...

Тим часом заспокоїлися і впорядкувалися іздові та інша обслуга батареї. Подали передки—загуркотили гармати й без перешкод відійшли назад. А тут вже й піхота наша веде контр-наступ.

Через де-який час ворога збито... Все на своїх місцях.. І гармати також, але в кожного, починаючи з командіра батареї, в голові маячила думка: чи так же воно було б, коли б не мужність і стійкість чот. Федот'єва?..

Бунчужний Басів Грицько.

При формуванні 1-го Рекрутського полку в лютому 1920 р. Басів Грицько вступив до його складу в ранзі чотового, і потім разом з полком влився в 7 стр. бригаду, де і вступив до складу 20 стр. курія.

Брав уділ у всіх боях з ворогом в 1920 році.

Під час відомого наскоку на с. Шаргородську Слобідку 26 червня ходив в розвідку з чотою, зняв ворожу заставу й здобув вичерпуючі відомости про ворога...

При літньому відвороті, в бійці біля с. Захар'ївка був ранений і залишений на полі бою.

Ворогом був підібраний і, після перевязки в м. Лянцкорунь, відправлений до міста Кам'янця Подільського...

Не зважаючи на тяжку рану, бунч. Басів по дорозі зсунувся з возу й кукурудзою втік і заховався в с. Довжок, де перебував до осіннього наступу Армії У. Н. Р.

Коли м. Кам'янець було заняте нами, бунч. Басів знову вступив до своєї частини. Рана загоїлася, і він знову в боях, аж до листопадового відвороту...

Самовідданість і палке кохання Рідного Краю—ці головні прикмети чесного козака,—у бунчужного Басіва червоною ниткою проходять через все його життя... Своїми вчинками й своєю кровю, як бачимо, він і доказав це...

Хорунжий Карпенко Микола.

Хорунжий Карпенко Микола Степанович походив з Чернігівщини.

З середньою освітою, надзвичайно мягкой вдачі, переконаний українець—він ще з 1918 р. приймав уділ в боротьбі з більшовиками—то в рядах української армії, то в загонах повстанців.

5 го серпня 1920 р. він вступив до складу 22 стр. курія і весь час перебував в бойовій частині, беручи участь у всіх боях її.

При наступі 5-го жовтня 1920 р. на ліс, що біля Нової Ушиці (на схід)—він зі своїм кулеметом був в першій лаві...

Коли стрільці залягли (кроків на 300 від лісу), він не раз підводився у весь зріст, слідкуючи, де падають кулі...

Коли в його кулеметі зробилася „задержка“, він перейшов до сусіднього кулемету з рушницею („номера“ в той час виправляли „задержку“), підвівся у весь зріст, стріляв з рушниці і коректував стрільбу з кулемету.

—„От-так, так... Кулі лягають прямо по узлісею...”

Він обернувся—подивитися на свій кулемет. В цю хвилину ворожа куля влучила йому в голову й перервала життя одного з найвірніших синів України...

Поховано хор. Карпенка в м. Нова-Ушиця на мійському цвинтарі.

Коз. Семен Нескоромний.

(За А. Коршнівським).

Козак Семен Нескоромний служив у 3 Залізній дивізії... В-осени 1919 р. його захопили добровольці. В збірній станиці для

полонених при штабі Бредова його призначили на службу за ординарця при самому... Бредові... Важке життя почалося новоспеченому „бредовцеві“... Московська мова, самоволя „господ офіцерів“; хабарництво, пролаж і спекуляція державним майном все це творило жахливий стан цілковитого морального занепаду бредовського оточення... Все і вся грабувало, тогувало, продавало, набивало кишені, а потім утікало..

Генерал Бредов мав власний автомобіль, добутий в одному з боїв з українцями. До С. Нескоромного дійшли чутки, що бувший його начальник дивізії, тоді ще полковник, О. Удовиченко наново формує українську дивізію...

В голові бредовського ординарця виникає план негайної втечі до своїх. У таємницю цього плану Нескоромний посвячує ще другого ординарця... Умовилися на тому, що заберуть від Бредова український автомобіль і пару коней—одну коняку для ординарця, а другу в подарунок самому полковникові...

—Все одно коні українські, казав товариш Нескоромного.

Десь через тиждень після того, як склалася ця змова, обидва „ізмєннікі“ вже рапортували в штабі дивізії полк. Удовиченка про прибуття на службу до „своєї“ дивізії разом з автомобілем, озброєнням і кіньми.

Коли в дивізії хтось, жартуючи, запитав: „А як же це ви не продали усього цього добра?“—С. Нескоромний відповів: „Хай москалі торгують нашою кривавицею, а нас ще Бог милував“...

Чотовий Поліщук Мирон.

Вступив до Української армії в липні місяці 1917 року в організацію пор. Ковальчука в м. Жідан Тели, в Румунії. В грудні 1917 року переїхав до Бесарабії і вступив до 1-го Гайдамацького кінного куріня, імени Яна Кармелюка, яким керував отаман Миколаєнко.

Курінь прямував на Поділля. На своєму шляху обезброював червоні частини: в с. Ісаковцях—53 червону совітську дивізію, в м. Кам'янці—частини 3 Кавказького корпусу. Звідси чот. Поліщук був посланий до містечка Дунаєвці з метою обезброєння 254 Миколаєвського полку, який розположився в с. Чаньків.

З допомогою селян, козаки, під керівництвом чотового Поліщука, блискуче виконали своє завдання, при чому піхоту відпустили до-дому, а з майном чот. Поліщук розпорядився так: обоз віддав селянам, музичні інструменти здав для схорони в сільське пожежне депо, медикаменти відправив до Дунаєвської Земської лікарні, гарматні набой (81) і замки від гармат (2) закопав у лісі. (Все це майно було здане в 1919 році 3 Залізній дивізії). Після обезброєння 254 Микол. полку, чот. Поліщук повернув до своєї частини в м. Кам'янець. Незабаром курінь було направлено до м. Харькова, де він попав в розпорядження коменданта міста-полк. Мироненка-Васютинського.

Під час гетьманату Поліщук перебував в районі м. Харькова, а після повалення гетьмана—зі своєю частиною приймав участь в обезброєнні гетьманських частин і карних відділів, при цьому в Білому Колодязі на цукровому заводі чотовим Поліщуком персонально був забитий командір карного кінного відділу. Але замість гетьманців з'явилися скоро спочатку місцеві, а потім і московські більшовики. Увесь час чот. Поліщук брав уділ в бійках. В бійці біля с. Рубежне, керуючи кулеметом, збив ворожу заставу, при чому захопив ворожий кулемет. В м. Кобеляки місцеві більшовики, так звані „пятаковці“ захопили обоз Богданівського полку. Курінь ім. Кармелюка в той час був у Полтаві. 18 січня він одержав наказ зайняти м. Кобеляки. 19-го січня курінь прибув до стації, а 20-го захопив місто Кобеляки... При цьому чот. Поліщук забив комісара-комуніста Штейнберга. В ніч з 22 на 23 січня „пятаковці“ зробили напад на українців і захопили до полону Поліщука. Побитий добре, він був посажений до в'язниці, а через 2 дні присуджений до розстрілу... Але о 4 год. того ж дня місто знову взяли українці і випустили з в'язниці своїх полонених.

Зі ст. Кобеляки чот. Поліщук був направлений до м. Кам'янця, де й пролежав у шпиталі 5 тижнів.

Видужавши, чот. Поліщук знову вступив до „Лівобережного“ полку, а потім до 16-го загону, яким керував спочатку генерал Шаповал, а потім генерал Удовиченко. В складі цієї частини брав уділ, яко видатний кулеметчик, в боях за м. Кам'янець, біля м. Шатава і др.

В цей період кілька разів відкомандіровувався до різних сел з метою вербовки добровольців і завжди добре виконував своє завдання.

В м. Дунаєвцях заслаб на тифус. Пролежав до січня 1920 р. В цей час на Поділлі вже були поляки.

Поляками був заарештований в м. Дунаєвцях, але скоро випущений...

Почув, що в м. Кам'янці формується українські частини.

Направився туди і вступив до 1 Рекрутового полку, який незабаром влився в 3 Залізну дивізію.

В складі 20-го куріня 7 стр. бригади брав участь у всіх боях „кампанії“ 1920 р.

З боях під Канатківцями був ранений.

Був у шпиталі в м. Явтушкові... Видужавши, знову повернувся до частини...

І в інтернації виявляє свою природню стійкість і мужність щирого укр. патріота.

Поручник Шелестюк Яків.

Повертаючи з Галичини та переслідуючи ворога, кінна сотня 7 стр. бригади 3 Зал. дивізії 19 вересня 1920 р. перейшла р. Збруч біля м. Скали. Більшовики займали в той час позиції над

р. Збручем біля с. Шидловець і утрудняли 3 див. переправу на лівий берег. 21-го вересня на світанку наша сотня пробралася в запілля ворога на цьому відтинкові і обстріляла його. Большевики почали відходити...

Відважною атакою частину большевиків сотня забрала до полону і кинулася до другої частини... Ганяючись за нею, наша сотня разом з ворогом наблизилися до позицій, що були зайняті нашими пішими частинами... Звідси наче дощ посипалися рушничні й кулеметні кулі і на ворога і на своїх...

Згодом заговорили й гармати...

Становище важке... Треба подаватися назад...

Але й ворог користується цим і також починає тікати майже з рук 7 сотні...

Тоді підп. Білан, к-р сотні, передав пор. Шелестюкові наказ: не дивлячися на страшний вогонь, все ж таки з півсотнею козаків перерізати шлях відвороту ворогові...

В пекло свого й ворожого вогню й кинувся пор. Шелестюк...

Але свій же знаряд улучив в цю купку—і пор. Шелестюк був забитий разом з конем...

Козаки: Лашук Степан і Заремба Володимир.

Критичні менти переживав 22 стр. курінь 3 Зал. див. в бою 28 серпня 1920 р. біля с. Велеснево, Зембрівка і Комарівці...

Завдяки своїм кулеметам, курінь, не маючи набоїв, вийшов з-під шалених ударів червоних курсантів без втрат біля с. Велеснева...

Але під с. Комарівцями на нього налетіла ворожа кіннота, що лісом зайшла майже в запілля.

Знову кулемет відбив атаки кінноти, але ворог відрізав двох козаків 1 сотні: Лашука Степана і Зарембу Володимира... —Здавайся!.. Кидай збрюю!..

У відповідь козаки відкрили вогонь... Ситуація поважна. Сотні куріня не можуть допомогти: набоїв нема, треба відходити...

Знають це й Лашук та Заремба, але не здаються і до останнього набоя стріляють у ворога...

А потім тихо складають свої голови під шаблями озвірілого ворога, як жертву на вівтарь Батьківщини!..

Хорунжий Назарчук.

Монастирище, 2/IX. 1920 р. В бою під Коропцем смертю хоробрих пав хорунжий Назарчук. Він із своєю півсотнею відбивався до останньої кулі, і коли на нього накиннулися большевики, у нього вистачило можності вбити ще рукопаш двох червоноармійців прикладом, після чого він був схоплений живим озвірілим ворогом...

На другий день, при поверненню позиції, його знайдено

ограбованого й забитого під кушем, де його ледве можна було пізнати. На тілі лицаря знайдено 47 ран.

Селянське переказували, що його мучили 4 години. Отак кладуть наші герої своє життя за щастя Рідного Краю. (З „Укр.Сл.“).

Козак Крисальний Дмитро.

В бою 17-го листопаду 1921 р. біля с. Малі Міньки, Овруцького повіту тяжко був ранений в ногу козак повстанчого загону Крисальний Дмитро. Під натиском переважаючої кінноти Котовського загін мусив відходити... Ворог насідає, а змучені, виснажені товариші—повстанці не в силі нести раненого...

—„Залиште... Ідіть... Помстіться за мене... Господи прости“!..

Крисальний знає, що його чекає смерть... „Так ні, лютий вороже,—не вдасться тобі покепкувати над козацькою чесною головою“... Думка, як блискавка пробігає в голові... А ворог наближається—жорстокий, холодний, неблаганий... Крисальний підкладає під себе кілька ручних гранат і на очах і ворогів і своїх товаришів помирає, розірваний на шматки...

Так умірають вірні сини України...

Сотник Губаревич Іван.

Сотник Губаревич Іван—був командіром 1 сотні 4-го пішого Богданівського полку, яким командував полковн. Лазуренко. Сотн. Губаревич хоробрий, завзятий старшина, щирий патріот і надзвичайно лагідної вдачі.

9 січня 1919 року зі своєю сотнею був у заставі за залізничним мостом у м. Катеринославі. Двірець займали наші частини (36 Полтавський полк, Самарська паланка).

Большовики—москалі почали сильним гарматним вогнем обстрілювати двірець і міст. 36 Полтав. полк і Самар. паланка кинулися тікати; ворог повів наступ на міст. Сотн. Губаревич мужньо залишився на своїм місці, прийняв атаку на себе, відбив ворога і утримав міст. Частини повернулися на своє місце і ще трималися півтора дні...

Але Лівобережжя прийшлося залишати. На ст. Знаменка на Херсонщині скупчилися військові ешелони, потяги з майном і т. д. Ворог напосідає на стацію, сажаючи захопити велику злочин...

7 совітська дивізія веде упертий наступ. Де-які частини її пішли вже в атаку на двірець. Щоби врятувати стан, сотн. Губаревич зі своєю сотнею сміливо кидається в контр-атаку на значно більшого числом ворога... Багнети, „прикладні“, хруст кісток, стогін... Атаку відбито. Евакуацію стації переведено цілком; все вивезено: штаби, майно і т. д. але становище врятовано дорогою ціною: сот.

Губаревич, що був у самих передніх рядах, загинув під ворожими багнетами й „прикладами“, свято виконавши свій обов'язок перед Батьківщиною... Поховати його не вдалося... Нема могилки, нема нічого, що зберегало б пам'ять про лицаря... Так хай же його ім'я золотими літерами буде записано в наших серцях і хай воно завжди нагадує нам, як треба кохати Рідний Край...

Братовбивець Горбатюк Павло.

(За А. Коршнівським).

Павло Горбатюк—козак 1 сотні 28 Максима Залізняка полку. 1919 р. 4 липня в часі боїв українського війська з більшовиками біля Чорного Острова на Поділля, в с. Хутенці був зловлений більшовицький роз'їзд кінноти в складі 30 душ. Коли полонених більшовиків привели до штабу 28 полку, то козак Павло Горбатюк серед червоноармійців пізнав свого брата Івана Горбатюка. Ця несподівана зустріч братів відбулася дуже хмурно. У балакці з Іваном Павло переконався, що для його брата визвольна боротьба українського народу цілком байдужа, що йому там добре, де можна пограбувати й більше заробити і т. п. Побачивши, що з братом справа пропала, Павло Горбатюк став просити к-ра полку, щоби йому дозволив власноручно забити брата—зрадника. К-р полку цього прохання не задовольнив. Усі полонені були відправлені до штабу корпусу в м. Проскурів.

У Проскурові ці 30 більшовиків попали до табору полонених... Через де який час Проскурів був здобутий більшовиками...

Усі більшовики полонені опинилися знов у своїх частинах...

В одному з боїв на лінії м. м. Фрампіль, Лянцкорунь, Нове-Село українським військом було розбито де-кільки полків червоної армії, при чому в наші руки попала багата здобич і більше, як 100 душ полонених... Серед полонених був і Іван Горбатюк... Треба було випадку, що в дорозі партія полонених зустрінула вищезгаданий 28 кінний полк...

Серед полонених Павло Горбатюк знов побачив свого брата—утікача Івана. Павло заявив к-ру полку, що на цей раз він не випустить вже зрадника, і щоб там не було, а таку ганьбу для себе він зносити більше не хоче...

Зі словами: „Собаці собака смерть!..“ Павло Горбатюк на очах усього полку і решти полонених власноручно застрілив свого брата Івана. Труп поховано біля с. Рудки, тієї ж волости, Кам'янецького повіту на Поділля...

Підхор. Хомяк Антін.

4 роки тяглася боротьба за У.Н.Р. активна, збройна боротьба армії... Один ворог зміняв другого: більшовики, денікинці, німці, бандити... Не сила!.. Втомилися борці... Суворі фортуна відвер-

нула своє лице і примусила борців за волю животити в неволі... за дротами...

Стрілково... Табор інтернованих... українців денікинців, большевиків... Талановитий підхорунжий 3-го Гайдамацького полку Антін Степанович Хомяк і тут найшов зброю для боротьби з ворогами Батьківщини...

Його ущипливі карикатури і тут дошкуляють ворогові... „Ідуть до Криму“, і інші малюнки роблять фурор...

„Культурна“ Москва найшла засіб боротьби з маляром...

Три „гвардійських офіцери“:

1) Капітан Ломакін Корній, 3-го гвардійського московського полку, родом з Кавказу;

2) Полковник Пешка Микола, Кексгольмського полку, з Києву;

3) Полковник Цехотський Євген, Кексгольмського полку, з Чернигова,—27 червня 1920 року о 5 год. вечера здибали Хомяка в проході з таборової пральні до умивальника. Капітан Ломакін в упор вистрілив з самопалу в Хомяка і забив його на місці.

Із решти „офіцерів“ ще хтось вистрілив в Хомяка, але поранив козака Гетьманського і хорунжого Ангела, які під ту хвилину були в умивальнику...

Коментарії зайві... Шановні п. п. читачі самі оцінять вчинок „кращих синів матушки Росії“...

Полковник Черниця Павло.

Кінець січня 1919 р... Ворог наступає на Київ... Тіснить з усіх боків...

Полковникові Павлові Черниці, з його 2 м Чорноморським полком дається завдання боронити м. Сквиру. Полк іде займати місто, але ворог попередив: у Сквирі большевики... Полк. Черниця отаборився в селі Н. в 8 верстах від міста і підготовляється до наступу... На другий день (23 січня) до полку прибуває большевицька делегація і пропонує полкові перейти на їхній бік... Як у відповідь на це, о 4 год. дня полк. Черниця починає наступ на місто. Лави підійшли майже до міста, кіннота спішилася й залягла.

Полков. Черниця з 4 козаками сам їде в розвідку до міста.

Та зла недоля спіткала відважного полководця. У місті п. Черниця наткнувся на великі сили ворога, які оточили верхівців. Останні спішилися й залягли на жидівському цвинтарі.

Полк далеко за містом—допомогти не може... ворог напосідає...

Здатися?! І в голову нікому не приходить... І 5 лицарів з-за могил відбивали наступ майже сотні ворогів на протязі довгого часу...

Спішить на допомогу полк, але у героїв вийшли набой... Ворог сміліше йде вперед...

— Слава!.. Слава!.. Лави свої, рідні сміло посуваються вперед...
Ворог тікає... Лишаються на місці тільки 5 трупів... Вірні козаки
прийшли на допомогу, але на жаль запізно...

Тіла лицарів з військовою пошаною було поховано в м. Біла
Церква...

Коз. Г. Дзюба і П. Пугач.

(За А. Коршнівським).

1-го квітня 1920 р. більшовики повели наступ на наші позиції на с. с. Куча, Барсуки, Іванківці, Песець і Бучаї.

Після впертого бою ворог захопив с. с. Кучу, Барсуки і Песець, де йому попалося в полон біля 40 душ наших козаків „Окремої бригади полк. Удовиченка“ (3 Залізна дивізія)...

Як обезбрювали, били і виводили наших козаків більшовики до себе в полон—бачили наші... Врятувати полонених зважилися два охотники: Г. Дзюба і П. Пугач.

Використовуючи нерівності місцевості і передвечірній сутінок, ці два лицарі майже бігцем кинулися доганяти більшовицький відділ, що вів наших полонених...

Несподівано напали... відкрили стрілянину... У ворога переполох... Конвой розбігся... залишив і полонених, і зброю, і обез...

Озброївся відділ і на чолі з двома сміливими лицарями приєднався до своїх частин.

Сотник Вержболович.

Травень 1919 р. Ворог напосідає. Батерія майже в упор розстрілює його... Але більшовиків сила; оточують село Білгородку (біля ст. Христинівка, Волинь). Відходити нема куди...

— Полон... „Петлюровець!.. Старшина!..“ Сотник Вержболович уявляє, що може бути... Він розстрілює всі патрони самопалу в ворогів, а останній лишає для себе!..

— Боже, врятуй Україну і прости мою грішну душу!..

Короткий сухий згук—і душа лицаря полинула до Правдого скаржитися на одвічні кривди...

Андрій Бесарабко і Василь Олексієнко.

(За А. Коршнівським).

Звідкіль вони—не знаємо. Лише останнє діло їхнього мученицького життя переказали нам свідки—полк. Трохименко і сотник С. Магаржевський—2 Волинської дивізії.

10 квітня 1920 р. в часі бою українських повстанців з червоною армією біля села платонівка, Тираспільського пов., на Херсонщині, позицію українців у де-кількох місцях було прорвано...

Боролися лише окремі гункти... На одному з таких пунктів уперто відбивалася партія наших козаків під командою старшини (призвище невідоме), який був тяжко ранений. А. Бесарабко і В. Олексієнко винесли раненого до другої лінії повстанців і, передавши санітарам, побігли назад на свою позицію, де нікого вже не застали. Лишилося два кулемети і скринька ручних гранат та піроксилінових шашок... Большевики оточили позицію з усіх боків... Набоїв—ні одного, порятунку—жодного...

— Петлюровці, здавайсь!..—загукало нараз декілька голосів червоноармійців...

Замість відповіді большевики почули гук великого вибуху—то лицарі України, зваливши на одну купу залишені українські кулемети, зброю, гранати, піроксилін, і, ставши об'єднані зверху, перехрестились і спустили курок самозарядної бомби...

Біля місця вибуху було забито декількох большевиків, які в своїй атаці встигли перші добігти до наших борців за волю й честь українського народу... Через деякий час українські повстанці знову здобули с. Платонівку... Біля місця вибуху була окрема могила, на якій большевики лишили табличку з написом: „Против героїв всякая месть бессильна“.

Повстанець Вдовиченко Назар.

Загон отамана „Чорна Хмара“ дався в знаки окупантам москалям... Ком'ячейки, чека, зборшики продналогу, інші „коми“ не могли спокійно спати, коли розносилася чутка про те, що появився „Чорна Хмара“...

Призначалися великі частини кінноти для „ліквідації бандитів“, але відділ був як зачарований... Большевики пскали систематично переводити облави по селах і містечках...

В кінці квітня 1921 р. несподівано було оточено село Голянци, Гайсинського повіту... Якось сталося, що молодий хлопець Назар Вдовиченко був спійманий таки в своїй хаті...

— „Повстанець... З відділу „Чорної Хмари“!.. Назар знає, що іншого виходу нема... Кинувся тікати... Але ворожа куля зачепила його... Ворог поспішає познущатися...

— „Так ні ж, поки живий не буде цього!“

Назар вистрілив собі в голову...

Добігли москалі, рубали шаблями мертве тіло. Плювали, оскверняли... Але дух лицаря вже полинув... вільний, гордий...

Останки поховали родичі на сільському цвинтарі...

Ройовий Ліпінський Микола.

Серпень 1919 року...

Бронепотяг „Запорожська Січ“ на позиції—між стаціями

Матейково і Бар. Праворуч і ліворуч піші і кінні частини тримають фронт... Тихо...

Замислився біля передньої гармати молодий студент гірного інституту, а нині—ройовий Микола Ліпінський... Перед ним—бурхливі хвилини близької минувшини, невідоме майбутнє... Думки линуть рій за роєм...

Раптом—крики, галас...

Зза повороту показується паротяг, який „на всіх парах“ летить на панцерник... Очевидно, що більшовики пустили його з метою зірвати бронепотяг.

Перелякалася й захилювалася команда...

Почали зіскакувати й тікати на бік...

Глянув навкруги Микола—нікого нема: він залишився один...

— Так... врятуватися ще можна... А потяг? Це ж-наша сила, наші гроші народні...

Ліпінський рішуче хапається за гармату... Руки тремтять... От навів... Бум-м-м!... З паротяга злетіла труба, але він всеж хутко біжить вперед... От уже недалеко...

— Боже, невже не встигну...

Бум-м-м!.. Знаряд влучив у котел... Зашипів підраний звір і раптом знесилений став... тихий, покірний, безпечний...

Повернулася команда й стала розглядати більшовицький подарунок: міни, цюстидіюмові знаряди, піроксилін...

— Ого!.. Тут і кавалка не знайшлося б!..

Микола тільки усміхнувся й витер вспітніле чоло...

Сміливий юнак загинув смертю хороброго в 1920 р., в знаменитих боях під м. Замостем.

Полк Ашимів, сот. Матюшенко, Григоренко і Древинський.

(За А. Коршнівським).

Весною 1920 р. біля с. Джугастри недалеко від м. Крижополя, під час переходу одного з відділів українських повстанців, знялася страшенна буря—з дошем, громом і блискавицею. Одна з походних застав наткнулася на кінноту відомого Котовського, яка в мить наших оточила... Застава складалася з 30-35 душ. Побачивши себе оточеними, наші кинулися в одне місце ворожої лави... Пробилося й дійшло до нашої армії душ 10—решта загинула, відстрілюючись до останнього набою.

Останні з наших людей, що були оточені: полк. Ашимів, сот. Матюшенко, Григоренко і Древинський, розстрілявши всі набої і не бажаючи дістатися в пазурі московських катів, останніми набоями відобрали собі життя перед очима оскаженілого ворога.

Хорунжий Абрамович Василь.

Всім відомі квітневі бої 1919 р. біля м. Житомира. Залізнично-технічний корпус виявив найвищу упертість... Але сили

ворожі значно переважували наші... Він тіснить, обходить невелику купку Залізничників... 13 квітня бої досягли найбільшої напружености...

2-га окрема батарея остільки захоплена боєм і стрільбою, що не помічає, як відступила частина піхоти, як ворог відтяв її (батерію) від головних сил. Помітили тоді, як ворог вже оточив з усіх боків.

Злати гармати?.. Здатися в полон?!

Молодий старшина батареї—хорунжий Василь Абрамович ясно уявляє трагізм становища. А ворог наближається, радіє: здобич багата і майже в руках...

Раптом хор. Абрамович зібрав коло себе десятків зо два козаків 1-го Залізничного полку, що прибилися до батареї...

—Хлопці!.. Не дамося ворогові!.. В атаку!.. Вперед!.. Слава!..

Окинувши оком місцевість і вибравши напрямек, хор. Абрамович сміло повів невелику купку відважних козаків у атаку.

Остільки рішучий був удар, що ворог не витримав... роздався...

Проход вільний. На рисях батарея виїздить на шлях Житомир-Черняхів.

Хор. Абрамович залишається зі своїми козаками і прикриває відхід гармат... От його поранило в ліву руку, але він—в ладу й попрежньому нужно б'ється з ворогом. Лише увечері він приєднався до батареї в місці її відпочинку...

Для всіх було ясно, хто врятував так коштовні в той час гармати...

Козак Пасічниченко Данило й інші.

Багацько легенд і казок породив Зімовий Похід... Але найбільше вражаючими, найбільше фантастичними безумовно є ті, які уявляють собою чисту правду... Та інакше й бути не могло, бо сам цей похід є така дійсність, яка сміло може сперечатися з витвором самої вільної, самої глибокої фантазії...

Перші числа квітня.. Армія У. Н. Р.—на Херсонщині... Запорожська дивізія займає район села Глодоси.

Третій сотні імені Сагайдачного 2-го Запорожського кінного полку наказано зайняти село Ново-Красну, що поблизу станції Капустяни.

Ніч... Тихо виступила сотня з села Ляхова й прямує на Ново-Красну...

На віддалі одної верстви від села командір зупинив сотню й призначив роз'їзд, який мав зробити розвідку в село...

В склад роз'їзду увійшли козаки: Пиріг Грицько, Макагенко Іван, Савченко Іван, Смирнів Дмитро і Галбин Пилип. Начальником призначено Пасічниченка Данила. Дається розвідчикам певні інструкції—і хлопці вирушають...

Озавався Данило:

— Чекайте, хлопці... Так у нас нічого не вийде... Треба щось пригадати... От що зробимо... За мною, тільки тихо...

Козак Пасічниченко звертає з дороги й іде навпростець до села... От вже й городи...

— Стій! Злазьте з коней... За мною!..

Коні доручено стерегти одному козакові, а решта сміло через городи йде в село...

Гавкнув пес... Але це безпечно: „товаріші“, моваляв, шукають де ночувати...

Зайшли в одне подвір'я—нікого. В друге—тачанка; на ній кулемет. Варти нема.

— Стук... стук... стук...

— Дядьку, відчиніть!..

— Хто там такий? У мене вже є...

— Та вийдіть, добродію...

— От лихо мені з вами...

Дядько виходить на подвір'я...

— Тихо, дядьку... Ми—не, большевики; ми—українці... Що багато їх у вас?..

— Та 4 кулеметчики!..

— А взагалі багато?

— Та досить...

— Ну, от що... Ви, дядьку, мовчіть... Ми зараз заберемо кулемета...

— Так чекайте, хлопці... Я піду до хати й буду стежити... Коли хто прокинеться...

— Оце добре... А ти, Макаренко, ставай біля вікна—і даси знати, коли що...

Все зроблено в одну хвилину. Зняли з тачанки кулемета, забрали стрічки з набоями—і тихо всі направилися до коней. От вони... Хропуть—почули своїх хазяїнів... Миттю устали кулемета—і почалося щось фантастичне... Тріщить кулемет, бігають большевики, навіть в одній білизні вискакують з хат... І все з села тікає, тікає кудись—далі від кулемета...

Післали звязкового... Сотня кинулася до села, але ворога вже там не було... Почали збирати трофеї: сотні півтори рушниць, 3 фіри набойів, 3-4 фіри з награбованим селянським майном (жіноче вбрання, чоботи і т. д.), обоз з харчами...

Сотня тільки дивувалася, коли побачили все...

Та хіба ж і не дивне те, що зробили шестеро козаків, єдиною зброєю яких була сміливість і відвага?!

Іван Грецько і Михайло Любомудрий:

(За А. Коршнівським).

Селяне с. Бугаївка, Таращанського повіту на Київщині,—Іван Грицько і Михайло Любомудрий взяли на схованку від Т. С-го

Л. С-го—повстанців з с. Якимівка, кулемет системи „Люїс“. Погоджуючись переховати кулемет, І. Грецько та М. Любомудрий дали слово, що вони нікому не викажуть імен власників кулемета.

Про той кулемет довідалися більшовицькі комісари м. Титіва, товариші Винниченко і Брицький... І. Грецька й Любомудрого було схоплено і кинуте у в'язницю, віддано на катування й муки і розстріляно в їхньому ж селі в березні місяці цього року... Ані імен власників кулемета, ані самого кулемета лицарі слова—І. Грецько та М. Любомудрий не видали московським катам, хоч і перенесли надлюдські муки в московських „чека“.

Через деякий час співгромадяне мучеників помстились за них і розстріляли московського комісара Брицького.

Сотник Черня Павло.

Сотник Черня Павло був командіром сотні 2-го Залізничного полку.

Під час бою біля с. Закриниче, Староконст. повіту на Волині, в квітні 1919 р., йому було наказано вести наступ просто на село й захопити його...

Сміло пішов зі своєю сотнею Черня. От вже й село...

—В атаку!.. Слава!..

Сотня рішуче йде в атаку... Черня попереду... Та ворожа куля вже чигала на нього... Попав бідолаха під кулемет і повапився, як колос під серпом...

Захвилювалася сотня: нема командіра, а ворог збільшує вогонь. Відійшла за село, не захопивши тіла небіжчика...

Але підійшли резерви; смілим ударом вибили ворога й зайняли село. І тут знайшли тіло свого улюбленого командіра й товариша—сотн. Черні, але в якому вигляді?...

Обдертого, роздягненого, з шабельними й багнетними ранами, з відрубленими пальцями, на яких були перстені...

Гуни, татари—зі своїми ворогами поводитися людяніше, ніж „соціялисти“ XX віку.

Хорунжий Арестидів Веніамин.

Корпус отамана Балбачана в січні 1919 р., під натиском більшовиків звільняв Лівобережжя і наближався до Дніпра.

Особливо уперті бої точилися біля м. Полтави, яку боронив 2-й Запорожський полк.

При шалених атаках ворога на урочище „Крутий Беріг“ загинув славною смертю хорунжий 2 Запорожського полку Арестидів Веніамин...

В критичний мент бою, коли ворог пішов вже в багнети і коли прорив на цьому відтинкові потягнув би за собою катастро-

фичні наслідки, хор. Арестидів рішуче зі своєю сотнею кинувся в контр-атаку і стримав ворога на деякий час, але... сам загинув, проколений трьома багнетами...

Тіла небіжчика з місця бою винести не вдалося...

Сотн. Кармелюк.

(За А. Коршнівським).

У червні 1919 р. на Брацлавщині сотникові Кармелюкові вдалося згуртувати біля себе невеликий відділ партизанів. Брак зброї й амуниції не дав можливості збільшити відділ по-над 10-15 душ. В околицях було повно большевиків, які могли кожної хвилини організацію відкрити. Лишився один шлях—напасти на якийсь большевицький відділ, перемогти його і забрати зброю, або ж справу скасувати...

Розвідка донесла, що до Вороновицької цукроварні прибув большевицький відділ в складі 40 душ піхоти і 20 кіннотчиків при одному кулеметі „Максима“.

Негайно зібралися всі 15 партизанів (3 кіннотчики і 12 піших) і зараз же вирушили до цукроварні...

Перед цукроварнею піхота з шляху звернула і підійшла з боку. Сотник же Кармелюк з двома кіннотчиками в українських козачих вбраннях зі шликами на шапках, що духу в'їхали на цукроварню. Вартовий большевик злякався й кинувся до помешкання варті—вчинився переполох.

Зараз же туди вскочив сотник Кармелюк з одним з партизанів.

— Винось на двір зброю!.. Хто старшина між вами?..

— Старшін, ваше благородіє, два—оні у директора, ваше благородіє!..—залопотали в один голос усі большевики...

За п'ять хвилин зброя, набої, кулемет—все було зложено посеред подвір'я; біля 60 душ червоноармійців замкнено в одну хату; до хаги приставлено варту—біля вікон і дверей, і лише після цього закликали піхоту, якій було наказано забрати двох большевицьких офіцерів, що обідали у директора цукроварні.

З цього моменту відділ Кармелюка став на ноги і добре таки дався в знаки большевикам.

Доктор Сушко Христина.

(За М. Вороним).

Христина Скачківська, жінка бригадіра 6 Січової стр. дивізії Романа Сушка, родилась на північному Кавказі, в м. Сочі. Далі якийсь час жила на Україні, а потім для здобуття вищої освіти вдалася за кордон, де в Лозанні скінчила на медичному відділі університет, одержавши вчену степінь доктора медицини. Пізніше

для визнання прав лікаря в Росії зложила іспити при військовій академії в Петербурзі.

Вибухла війна і революція. Вірна дочка українського народу і щира патріотка свого краю, Христина Скачківська на початку 1918 р. вступила до українського війська, яко культурно-освітний старшина і полковий лікарь...

Настає хвиля гетьманської реакції: Христина не хоче служити гетьманові і, щоби сяк-так перебути злидні, поступає касіркою до аматорської української трупи, що грала в Пущі-Водиці біля Києва.

Аж ось Петлюра підіймає повстання проти самозваного гетьмана, і Христина знову в рядах нашого війська, яко лікарь—старшина 5-го полку корп. С. С.

5-го червня 1919 р. в бою під с. Малою-Солихою (ст. Пузирки, між Староконстантиновим і Шепетівкою) вона, рятуючи кулемети, дісталася у полон до большевиків, причому озвірілий хам—большовик, їдучи конем, волочив 8 верст за довгі коси свою жертву.

В полоні була тяжко бита і мучена.

Відважність духа і сприт ряють її з неволі... Непомітно викравшись, вона втікає на даху переповненого большевиками потяга, а потім, скочивши добігається до Чорного Острова, де дає нашій військовій владі справоздання про розположення большевицьких частин і знову береться до своєї праці в війську...

10 липня 1919 р. була ранена двома кулеметними кулями в праву руку і, не виходячи з рядів, лишилася в полку, за що дістала подяку в наказі війську У.Н.Р. за ч. 56.

В серпні того ж року вже в 4 полку С. С. під с. Великою-Солихою під час найбільшої небезпеки вона, підтримуючи бадьорість духу стрільців, йшла з ними в першій лінії і була тяжко контужена, в наслідок чого стався параліч правого боку.

Ослаблена фізично, ще не володіючи рукою, при відвороті наших військ до Польщі, була залишена разом з 1.260 хорими на тиф в м. Староконстантинові.

Тут сама заслабла на плямистий тиф, але не піддалася...

В час польської інвазії її інтерновано разом з Січовими стрільцями в м. Луцьку, де вона знову заслабла.

По видужанню, військовою місією в Польщі була призначена до 6 стр. див., яко курінний лікарь-поручник 46 стр. курія.

Приймала участь у всіх походах і боях 6 стр. див. в 1920 р... Завжди в першій лінії, наражаючись на певну небезпеку... І от в бою під Пергою (р. Уборч), виконуючи свої обов'язки, вона була ранена двома кулями в праву ногу і в черево,—знепритомніла і впала в річку.

Лікарь поляк випадково надібав її там, зробив перев'язку і, махнувши рукою, сказав:

— „Нема для чого забірати пані—марна праця: тут вже ніщо не допоможе“!..

Польські жовніри все ж таки забрали її на воза і привезли до шпіталю...

Виявилось, що кишки прострелено в кількох місцях і одна куля засіла в хребті, наслідком чого—повна безвладність ніг і ризикована операція кишечника.

У Варшаві п. Сушко зроблено 5 операцій...

Лице і постать правдивої красуні, щире кохання Рідного Краю, безмежна бадьорість і сила духа, любов до вояки—все це спричинилося до того, що Січови Стрільці свого укоханого лікаря п. пор. Сушко інакше не називають, як „пані Зірка“.

І тепер в часи інтернування „пані Зірка“ розливає навколо світ і тепло... Її безмежна віра в нашу правду, як чарівний бальзам, впливає на зневірені душі...

Повстанець—сотник Піддубний Арефа.

Партизанка... Мала війна... Повстання... Як все це різниться від звичайної війни! Стратеги й тактики Заходу мабуть не повірять у можливість таких комбінацій, які часто-густо траплялися в перебігу нашої визвольної боротьби...

Уявимо, наприклад, собі полк французьких драгун... Водопій... Що тут може бути?.. Який вирисовується малюнок?..

Полк відпочиває... Отаборився десь в містечку, селі, на хуторі і т. д. Жарти, сміх... Ведуть до річки або криниці напувати коней... На вулиц—дівчата, молодиці...

А ворог?.. Німці?!

Так вони ж там—далеко... Їх відділяє безліч шансів, загосрод, перепон, багнетів, гармат і т. д.

Безпечно улаштовуються, лягають спати—і тільки вартові стежать за порядком...

Але не такий водопій трапився в кінці травня 1921 р. в лісі „Слави“ Ольгопільського повіту на Поділлію..

В лісі отаборився повстанчий загін „Чорної Хмари“... Відомий загін... Той, що дався ворогові в знаки...

Після наскоків, бійок, переслідувань і утеч врешті в лісі—відпочинок...

Отаман Левченко і сот. Піддубний—попереду, повстанці за ними ведуть напувати коней... Коли раптом—большовики... Вони стежили за відділом і оточили його...

Сутичка... бійка... Повстанці прорвалися, але не встиг утік сот. Арефа Федотович Піддубний... Ворожа куля зачепила його і ранений—він залишився на місці... Розстріляв набої з рушниць—зхопився за самопал...

Як підранений лев відбивається від зграї чакалок, так відстрілювався сот. Піддубний від наседавшего ворога...

От уже розстріляв усі набой—лишилася одна куля—це для себе... Приставив самопала до чола—і не стало видатного партизана—борця за волю Батьківщини.

Свідком героїської смерті Піддубного був повстанець Вовченко.

Повстанці оправилися й почали наступати на ворога... Прогнали його, але було пізно: Піддубний вже застрілювався... Поховали лицаря там же в лісі „Слави“...

Чотов. Савчук Олекса.

Чотовий Савчук Олекса Пилипович служив у 1 Залізничній полку. По фаху—він був телеграфіст. Щирий українець і ідейний борець за Батьківщину...

В березні місяці 1919 року біля м. Ізяслава на Волині він попав до полону. Большевики посадили його в в'язницю в м. Ізяславі й тут починається мученицький шлях лицаря.

Різні допити Савчука—наслідків жадних не дали. Він на всі питання відповідав гімном: „Ще не вмерла Україна“... Це драгувало катів, які й почали нелюдяно мордувати Савчука.

Йому відрізали вуха... Відповідь одна:

„Ще не вмерла“...

Відрізали язика... Замовкли уста... Але рухи, погляди—співали:

„Ще не вмерла“...

Врешті забили на смерть... не почувши зрадницького слова або скарги...

Така моральна чистота й височінь духа свідчить, що небіжчик був дійсним і щирим сином своєї Неньки-України...

Поручник Лялін Павло.

Поручник Павло Іванович Лялін служив в українській армії від 1917 року.

В січні 1919 р. обнімав посаду командіра кінної сотні в якійсь частині 10 корпусу. В лютому—10 корпус знаходився в районі м. Бара на Поділлі. Понеже корпус в більшості свій складався з бесарабців, що були большевицького настрою,—вибухли непорядки, під час яких командір корпусу—от. Кірієнко був забитий, а сам корпус розвалився...

Пор. Лялін лишився в м. Джурині в запіллі ворога, не маючи жадної знайомої людини. Але тут на його щастя вдалося йому познайомитися з однією інтелігентною жидівською родиною, яка і рятувала його від большевицьких облав.

Ця родина примістила його також у жид. родині в м. Могилеві Под., і тут пор. Лялін міркує, як би переправитися через Дністро до Румунії та знайти українські частини, що перейшли на територію Румунії в районі м. Тирашполя. Але в Могилеві перехову-

валося багато старшин і козаків двох кордонних бригад: Волинської і Дністрянської. В перших числах травня пор. Лялін розпочав працю по організації повстання, лашивши думку тікати за Дністро.

В районі Могилева в той час формувався 1-й Сівітський Сесебрійський полк, командіром якого був відомий на Поділля Ярощевський бандит Чабан. Пор. Лялін зумів увійти в цю організацію і в другій половині травня вже мав командчу посаду. Він користувався довір'ям Чабана—і йому було доручено формування де яких частин полку. Він зформував кулеметну сотню—переважно з козаків кордонних бригад; майже в кошу сотню втиснув не менше двох старшин своєї організації.

На чолі повстанців став синежуланник полк. Григоренко, який жив у лісі в трьох верстах від міста і тримав зв'язок з пор. Ляліним.

Полк. Григоренко також увійшов у стосунки з румунами і прохав їх допомогти гарматним вогнем при занятті міста.

До 12 червня 1919 р. підготовчу працю було закінчено.

Українська регулярна армія перейшла з-за Збруча в наступ і була вже на лінії Нової Ушиці. Мент був гарний, щоби вдарити з запілля.

В ніч на 12 червня всі повстанці зібралися в зазначеному місці і повели наступ на Могилів.

О 2 год. ночі місто було зайняте, і Чабан з невеликою кількістю червоноармійців і однією батареєю залишив Могилів.

Ця батарея була зформована за кілька днів перед повстанням і пор. Лялін не встиг посадити туди своїх агентів. Вона ж звела на нівець успіх повстанців. Вона відкрила вогонь по румунській батареї, що стріляла з Агак з-за Дністра, і підбила там гармату, після чого друга гармата відмовилася стріляти.

Большовицька батарея перенесла вогонь на місто. В цей час повстанцям зрадила мадярська сотня, що перед тим перейшла на їхній бік... Повстання не вдалося...

Полковника Григоренка зрадники піймали й забили, а пор. Лялін утік на села. На цей раз йому не пощастило: місцеві большевики його ввіймали і зв'язаного передали Чабанові.

З усього повстанчого відділу було захоплено до 10 вояків. Всіх їх посадовили до в'язниці, а через кілька днів судили.

Суд відбувався в місцевому театрі. Керував судом Чабан, який заздалегідь зробив вирок: „пустіть в расход“...

На суді пор. Лялін тримався спокійно, з лагідною усмішкою, яка майже ніколи не сходила з його уст... На запитання Чабана, чи він признає себе винним у збройному виступі проти „робсел.“ влади, знаючи, яка буде кара пор. Лялін відповів:

— „Знав це я, і знали ми всі, але ж не чекали, що прийдецься вмерти від вашої руки обеззброєними“... На інші запитання відмовився відповідати.

Той ж ночі о 1 годині на так званих Сребрійських ярах —по наказу Чабана від руки ката грузина Хасана полягло 10 вірних синів України, на чолі з пор. Ляліним.

Була темна ніч. Засуджених роздягли, поставили в ряд і по черзі розстрілювали.

В цей час одному з засуджених—пор. Пилипчакові, тільки раненому в руку, пощастило втікти.

Незабаром м. Могилів зайняла регулярна українська частина... Повернувся недобитий пор. Пилипчак і розказав все... Замордованих його дев'ять товаришів викопали з ями і поховали з військовою пошаною на мійському цвинтарі. На їхні труни від міста були покладені вінки, і майже ціле місто проводило їхні останки до могили зі сльозами.

Полковник Куликівський.

(Командір бронепотяга „Запорожець ч. 3“.)

При наступі на м. Проскурів у квітні 1919 року, бронепотягові „Запорожець“ було дане завдання: вибити зі стації Проскурів 4 ворожих бронепотяги...

Під'їхавши до стації, полк. Куликівський відкрив такий сильний та влучний гарматний вогонь по ворожих панцирниках, що вони почали відходити... Але відходячи, всі чотири відкрили гураганний вогонь по „Запорожцю“...

Не дизлячись на це, полк. Куликівський наказав посуватись вперед...

Коли „Запорожець“ був уже в районі стації, більшовики пустили на нього паротяг... Але полк. Куликівський не згубив рівноваги: хутко віддав розпорядження і паротяг пустили в „тупик“, де він і загинув... Ворог відійшов, а хороброму полк. Куликівському залишилась в Проскуріві велика військова здобич...

Біля ст. Богдановці тоді ж стався цікавий герць між „Запорожцем“ і ворожим бронепотягом „Гандзею“...

„Гандзя“ виїхала на зустріч „Запорожцеві“. Забачивши її, полк. Куликівський сам став за гармату і з другого набою підбив ворожий панцирник.

Скомандував „Вперед!“—і „Гандзя“ стала нашою здобиччю.

Взагалі, як свідчать ті, хто служив з полк. Куликівським, не було такого випадку, коли б він зхвилювався, загубив присутність духу і не виконав би добре своєї бойової задачі.

Сотник Рудик Дмитро. •

(Зі слів В. Смиринського - Трухлого.)

Сотник Рудик Дмитро народився в с. Щербанівці, Трипільської вол., на Київщині. Брав уділ в акціях повстанчого загону отамана Зеленого, який добре дався в знаки ворогам України...

Після смерті от. Зеленого, сот. Рудик зформував свій загін „Імени от. Зеленого“, і почав партизанську роботу. Довгий час відділ оперував у Трипільському районі, але в рідному селі от. Рудикові побувати не вдалося... Аж тільки в вересні 1920 р. трапилося перебувати поблизу Щербанівки.

Не маючи відомостів про дружину та дітей і, натурально, бажаючи їх побачити, сот. Рудик о 12 год. ночі зі зброєю прийшов до своєї хати, що містилася на краю села... Мав на меті перебути в оточенню родини до вечера, а потім знову повернутися до загону...

Але „не так сталося, як жадалося“...

Вдень до с. Щербанівки прибув відділ комуністів. Один з місцевих большевиків видав сотн. Рудика. Несподівано хата його була оточена і біля кожного вікна і дверей стояло по 5 кацапів з гранатами... Сотник спав... Дружина крикнула: „Дмигрі, комуна!“ Але біля ліжка вже було до десятка червоних, що тримали в руках рушниці. Рудик прокинувся... Урозумів небезпеку... Раптом кинув угорога гранату, але вона не зірвалася. В цей мент один з червоноармійців вистрілив і поранив сотн. в руку. Раненого його вивели з хати, він кинувся тікати... Його знову піймали й почали бити прикладами рушниць по голові й спині. Лицарь не стогнав, тільки молився:

— „Боже врятуй Неньку-Україну, прости мою грішну душу і помилуй малих діток“...

Його повели далі. Пройшовши кроків 30 знову почав тікати в поле, через канаву. Але шість ворожих куль перервали життя щирого патріота.

Дикуни червоні хату сотникову зруйнували, а скарб і майно поділили між собою...

Тіло небіжчика два дні знаходилося на полі, аж на третій день його поховала вдова Рудикова.

Дорогою ціною купляється свободу Батьківщини!..

— O —

Видання Культ.-Освітн. відділу III дивізії.

„Тернистим шляхом“:

1. СПОГАДИ ч. 1. (З часів визвольної боротьби Українського народу)	85 мп.
2. " ч. 2 — — — — —	95 мп.
3. " ч. 3 П. ЗАГОРУЙКО	65 мп.
4. І. З—КО. Краплини — — — — —	85 мп.
5. П. ШВАЧКА. Пісні поневолення	85 мп.
6. М. Д. Козачі думки — — — — —	50 мп.

Підручники:

1. Кап. Є. ЕЛЬЗЕНБЕРГ. Перекл. з польськ. Пор. О. Верхола. Піша застава — — — — —	45 мп.
2. В. СІГАРІВ. Значіння та роля старшини в армії — — — — —	100 мп.

Історичні:

1. Полк. Г. ЧИЖЕВСЬКИЙ. Коротка історія III Зал. стр. дивізії 1919-1/VII-1922 р. — — —	100 мп.
2. І. ЗУБЕНКО. Наші лицарі і мученики. Збірн. I. (З часів визвольної боротьби 1918—1922 р.) —	150 мп.

Критика:

1. Др. О. ТУРЯНСЬКИЙ. Поет віри і боротьби — — — — —	60 мп.

Друкується:

1. МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ. Математичний словничок.	

0,84 коп (1986г)

2317

12

м 2317

і. Зубенко

дарі і мученики